

Tussen schade en schaduw

Ongedocumenteerde jongeren en het hoger beroepsonderwijs

Ruben Boers, Naomi van Stapele, Wendy Guns & Janine Janssen

1. Inleiding

Er zijn tussen 23.000 en 58.000 ongedocumenteerde migranten in Nederland,¹ waarvan naar schatting duizenden kinderen en jongeren.² Zij zijn zonder rechtmatige verblijfsstatus in Nederland geboren en/of opgegroeid. Guns, Boers, Van Stapele en Janssen³ beschreven hoe sinds de invoering van de koppelingswet in 1998 deze verblijfsstatus een voorwaarde is voor toegang tot voorzieningen. De koppelingswet staat een beperkt aantal uitzonderingen toe, bijvoorbeeld met betrekking tot het recht op onderwijs. Dat vervalt wanneer de leeftijd van 18 jaar wordt bereikt (art. 10 lid 2 Vreemdelingenwet 2000 (Vw 2000)). De koppelingswet sluit daarmee ongedocumenteerde jongeren na hun 18e verjaardag uit van toegang tot onderwijs en andere voorzieningen. Zij groeien niet door naar nieuwe verantwoordelijkheden, rechten en plichten maar blijven in een staat van 'limbo'⁴ of 'liminaliteit'.⁵ Ze leven in de schaduw. Deze kinderen identificeren zich als Nederlands,⁶ maar worden buitengesloten van volwaardig burgerschap. Internationaal onderzoek toont dat mensen hierdoor verschillende vormen van schade ervaren, zoals gevoelens van ontworteling, maatschappelijke uitsluiting en het wegvallen van so-

- 1 P. van der Heijden, M. Cruyff & G. van Gils, *Schattingen onrechtmatig in Nederland verblijvende vreemdelingen 2017-2018*, Den Haag: WODC 2020.
- 2 M. Kromhout, A. Reijersen Van Buuren, R. Kloppenburg & L. van Doorn, *Kinderen buiten beeld: een onderzoek naar de leef- en woonsituatie van ongedocumenteerde kinderen*, Utrecht 2014.
- 3 W.M. Guns, R. Boers, N. van Stapele & J.H.L.J. Janssen, 'Ongedocumenteerd en 18, reden tot een feestje?', in: E. Kolthoff & J. Janssen (red.), *Cohesie en polarisatie in de stad: De veilige stad 4* (p. 81-95), Den Haag: Boom criminologie 2022.
- 4 M. Heijne (regisseur), *Leven in Limbo* [documentaire]. Human; Kale Jakhals Producties 2022.
- 5 A. van Gennep, *Rites of passage*, Londen: Routledge & Kegan Paul Ltd 1960.
- 6 J.L.R. Boers, 'Zoeken naar de toekomst', *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 2020, 1, p. 56-61.

ciale ondersteuning.⁷ Hierdoor lopen zij groot risico op criminele en arbeidsuitbuiting, uitzichtloosheid en (mentale) gezondheidsproblemen.⁸

Zemiologie, een recente, ook door de (kritische) criminologie omarmde stroming,⁹ is de studie van zemia: 'social harm' of 'maatschappelijke schade'. Zemiologie richt zich op vormen van schade in relatie tot machtsverhoudingen en systemische factoren (o.a. armoede, discriminatie of geweld).¹⁰ Ze bestudeert deze op een gelaagde manier waardoor het verhoogde risico van slachtofferschap in relatie tot arbeids- en criminele uitbuiting genuanceerd in beeld kan worden gebracht.

Uit onderzoeken¹¹ blijkt dat onderwijs een belangrijke rol speelt in het versterken van weerbaarheid onder jongeren. Het helpt hen om aspiraties voor de toekomst vorm te geven en te anticiperen op dagelijkse obstakels die inherent zijn aan armoedeproblematieken.

In dit artikel gaan we nader in op ervaringen van ongedocumenteerde jongeren die willen studeren in het hoger beroepsonderwijs en de schadelijke gevolgen als deze toegang wordt ontzegd. In het kader van zijn promotietraject heeft de eerste auteur nauw contact met tientallen ongedocumenteerde jongeren. Drie van hen zijn uitvoerig gesproken voor dit artikel. Bij het onderzoeken van de schade vanuit hun perspectief, maken we gebruik van zemiologische inzichten en antropologische theorie over sociale navigatie, aspiratie en anticipatie. Eerst zetten we het begripkader uiteen. Daarna gaan we dieper in op de rol van het hoger onderwijs in het leven van ongedocumenteerde jongeren. Op basis hiervan onderzoeken wij de schade die ontzegging van toegang tot het hoger beroepsonderwijs voortbrengt.

- 7 M. Kox, M. Boone & R. Staring, 'The pains of being unauthorized', *Punishment and Society* 2020, 22 (4), p. 1-19; R.G. Gonzales, *Lives in limbo*, Oakland, California: University of California Press 2016; C. Menjivar, 'Liminal Legality: Salvadoran and Guatemalan immigrants' lives in the United States', *The American Journal of Sociology* 2006, 111 (4), p. 999-1037; M.S. Zatz & N. Rodriguez, *Dreams and nightmares*, Oakland, California: University of California Press 2015; A. Bloch, N. Sigona & R. Zetter, *Sans papiers: The social and economic lives of young undocumented migrants*, Londen: Pluto Press 2014; A.R. Chakraborty, 'Liminality in post-colonial theory: A journey from Arnold van Gennep to Homi K Bhabha', *Anudhyan: An International Journal of Social Sciences* 2016, 1 (1).
- 8 Ombudsman, *Onzichtbaar; Onderzoek naar de leefwereld van ongedocumenteerden in Amsterdam en Nederland*, Amsterdam: Gemeente Amsterdam 2021; L. van der Vennet, R. van de Bogaard & M. Le-Voy, *Navigating Irregularity: The Impact of Growing Up Undocumented in Europe*. PICUM – Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants: Brussel 2021.
- 9 P. Hillyard, C. Pantazis, S. Toms & D. Gordon, *Beyond criminology: Taking harm seriously*, Londen: Pluto Press 2004; A. Boukli & J. Kotzé, *Zemiology*, Cham: Springer International Publishing 2018; V. Canning & S. Tombs, *From social harm to zemiology*, Milton: Taylor and Francis 2021; R. van Swaaningen, 'Criminaliteit en maatschappelijke schadelijkheid. Van criminologie naar zemiologie?', in: B. van der Vorm (red.), *Strafrechtelijke criminologie: een thematische inleiding in de relatie tussen criminologie en strafrecht* (p. 35-54), Den Haag: Boom juridisch 2022.
- 10 R. van Swaaningen, 'Criminaliteit en macht: een inleiding', *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit* 2019 (9) 2, p. 3-13.
- 11 F.M. Weerman, *Het belang van bindingen; de bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen 1998; N. Vettenburg & L. Walgrave, 'Maatschappelijke kwetsbaarheid, school en verstedelijking', in: I. Weijers, & C. Eliaerts (red.), *Jeugdcriminologie. achtergronden van jeugdcriminaliteit* (p. 213-238). Den Haag: Boom Lemma 2015; I. El Haddioui, *Grip op de mini-samenleving*, Amsterdam: Uitgeverij van Gennep 2022.

We ronden af met een korte conclusie. Centraal in dit artikel staat de vraag: welke schadelijke gevolgen ervaren ongedocumenteerde jongeren door ontzegging van toegang tot hoger beroepsonderwijs?

2. Debat en theorie

2.1 Crimmigratie

Het crimmigratiedebat legt een problematisch verband tussen migratie en criminaliteit, dat ook ongedocumenteerde jongeren raakt. De migratiediscussie bepaalt, zeker in de Westerse samenlevingen, in sterke mate politieke scheidslijnen, aangejaagd door de 'obsessie' met criminaliteit en veiligheid waarbij migranten 'symbolische verdachten par excellence' zijn.¹² Wet- en regelgeving worden ingezet om nieuwe, sociale en juridische, grenzen in de maatschappij vast te stellen. Dit bepaalt het dagelijks leven van grote groepen inwoners, die aan beide zijden van deze grenzen staan. In de criminologie werd eerder gesproken over 'governing through crime', waarbij werd gewezen op de toenemende aanpak van de daders, in plaats van het vraagstuk van criminaliteit. Inmiddels wordt ook gewezen op 'governing through migration control'¹³ waarbij de criminalisering van migranten centraal staat. Dit gaat gepaard met nationalistische narratieven over burgerschap. De controle over migratie wordt via het vreemdelingenrecht en -beleid, maar vooral door het strafrecht uitgeoefend. De vervlechting van criminaliteitsbestrijding en migratiebeleid, crimmigratie, werkt de criminalisering van 'de migrant' in de hand, met verstrekende gevolgen, ook voor ongedocumenteerde jongeren.

Deze narratieven zijn niet alleen terug te vinden in populisme, maar de productie van de 'crimmigrant other' is een gelaagd fenomeen, gebaseerd op een complex samenspel van wet, wetenschap, bureaucratie, politiek, media en populair discours.¹⁴ De 'crimmigrant other' is gebaseerd op het werk van Said, waarin hij 'the Other' definieert als een dehumaniserende stereotypering gebaseerd op valse narratieven.¹⁵ Met betrekking tot immigranten is het beeld van donkergekleurde overlastgevende gelukszoekers uit veilige landen hardnekkig. Zij komen 'in groten getale', een 'overvloed' of 'tsunami' overspoelt de samenleving, en ze behoren niet tot de *deserving*: personen die het recht (zouden moeten) hebben op een Nederlandse verblijfsstatus. Franko¹⁶ vult aan dat staten controle en beperking nastreven van migratie door de migrant lichamelijk te registreren en te surveilleren. Van der Ploeg¹⁷ toont aan dat hiermee niet zozeer identiteit geregistreerd wordt maar eer-

- 12 J. van der Leun & M. van der Woude, 'A Reflection on Crimmigration in the Netherlands', in: M.J. Guia, M. van der Woude & J. van der Leun (red.). *Social control and justice: Crimmigration in the age of fear*, Den Haag: Eleven International Publishing 2013, p. 41-60.
- 13 M. Bosworth & M. Guild, 'Governing Through Migration Control: Security and Citizenship in Britain', *British Journal of Criminology* 2008, 48 (6): p. 703-719.
- 14 K. Franko, *The Crimmigrant Other. Migration and Penal Power*, Abingdon: Routledge 2020.
- 15 E. Said, *Orientalism*. Londen: Penguin 1978.
- 16 K. Franko, *The Crimmigrant Other; Migration and Penal Power*. Abingdon: Routledge 2020.
- 17 I. van der Ploeg, 'The Illegal Body: "Eurodac" and the Politics of Biometric Identification', *Ethics and Information Technology* 1999, 1, p. 295-302.

der gecreëerd; identiteit als resultaat van (de uitkomst van) registratie. Ongedocumenteerden worden nu juist gekenmerkt door een gebrek aan registratie. Dat wil niet zeggen dat er geen registratie is, maar de kans op een verblijfsstatus wordt aanzienlijk kleiner naarmate de persoon onttrokken wordt aan het zicht van de overheid. Tegelijkertijd ervaren ongedocumenteerde jongeren een toename van uitsluiting naarmate zij ouder worden en een toenemende dreiging van gedwongen vertrek naar een land van herkomst, van henzelf of hun ouders, dat voor hen onbekend is. Migratiestatus is zo niet langer uitsluitend een juridische status, maar een *masterstatus*:¹⁸ een status die een speciale betekenis heeft voor de sociale identiteit van een individu, en een existentiële rol speelt in zijn of haar leven. Dat gaat vergezeld van problematieken die zowel fysiek als mentaal schade toebrengen.

2.2 Zemiologie

‘Zemia’ is Grieks voor zowel straf als schade. Zemiologie verbindt juridische en sociaalwetenschappelijke inzichten en bestudeert hoe machtsstructuren en overheidsinstituties kwetsbare groepen uitsluiten via maatschappelijke infrastructuur, beleid en wetgeving. Traditionele analyses van sociale schade binnen criminologie richten zich vaak op individueel gedrag van een dader. Zemiologie voegt het belang toe van de sociale, culturele en andere structurele factoren die schade toebrengen waardoor een gelaagde analyse mogelijk wordt. Daarbij richt zemiologie zich niet uitsluitend op schade die voortkomt uit strafbare handelingen. Het zijn immers niet altijd de schadelijkste zaken die voor de rechter komen en de schadelijkste zaken komen niet altijd voor de rechter.¹⁹

Canning en Tombs²⁰ beschrijven zes vormen van schade die centraal staan in zemiologie: fysieke schade, emotionele en psychologische schade, financiële en economische schade, culturele schade, erkenningsschade en autonomieschade. Het uitsluiten van mensen van de samenleving, voortkomend uit criminalisering, leidt tot al deze vormen van schade. Fysieke schade wordt bijvoorbeeld opgelopen doordat gezinnen geen toegang hebben tot de reguliere woningmarkt en afhankelijk zijn van illegale onderhuur.²¹ Zij komen vaak terecht in oude en ongezonde woningen, waarvoor zij maandelijks een substantieel bedrag aan huur moeten overleggen.²² Een extreem, maar niet uitzonderlijk, voorbeeld is van twee jonge vrouwen uit Amsterdam die tien jaar met hun moeder leefden in een kelderbox en daar chronische lichamelijke aandoeningen aan hebben overgehouden, zoals verschillende

18 E.C. Hughes, ‘Dilemmas and contradictions of status’, *American Journal of Sociology* 1945, 50, p. 353-359.

19 R. van Swaaningen, ‘Criminaliteit en maatschappelijke schadelijkheid. Van criminologie naar zemiologie?’, in: B. van der Vorm, *Strafrechtelijke criminologie*. Den Haag: Boom juridisch 2022.

20 V. Canning & S. Tombs, *From social harm to zemiology*, Milton: Taylor and Francis 2021.

21 M. Kromhout, A. Reijersen Van Buuren, R. Kloppenburg & L. van Doorn, *Kinderen buiten beeld: een onderzoek naar de leef- en woonsituatie van ongedocumenteerde kinderen*. Utrecht: Stichting LOS 2014.

22 L. Ex & C. van de Grift, *De schimmige handel in sociale huurwoningen aan ongedocumenteerden*, AT5 26 september 2020. Geraadpleegd op 26 april 2023 van www.at5.nl/artikelen/204630/de-schimmige-handel-in-sociale-huurwoningen-aan-ongedocumenteerden.

longaandoeningen.²³ Emotionele en psychologische schade ontstaat vaak uit traumatische ervaringen of voortdurende stress die samenhangt met dagelijkse druk of problemen, zoals bijvoorbeeld armoedeproblematieken, isolatie, geweld of onzekerheid. Monetair schade ontstaat wanneer er een direct of indirect verlies van inkomen is, door bijvoorbeeld uitsluiting van de arbeidsmarkt en/of financiële ondersteuning, maar ook door uitsluiting van verschillende maatschappelijke domeinen, waardoor onevenredig hoge bedragen betaald moeten worden voor bijvoorbeeld woning, gezondheidszorg, vervoer, enzovoorts. Culturele schade en erkenningsschade liggen erg dicht bij elkaar en komen voort uit miskennen en/of ontkenning. Daarbij wordt iemands identiteit en zelfbeeld ondermijnd en gestigmatiseerd in zowel individuele sociale interactie als in het grotere maatschappelijke discours. Dit levert schade op aan de eigenwaarde en identiteitsontwikkeling van opgroeiende jongeren. Een voorbeeld hiervan is het gebruik van de term ‘illegalen’ die deze groep dehumaniseert en criminaliseert. Tot slot is er ‘autonomieschade’, schade die ontstaat doordat mensen de kans wordt ontnomen op zelfactualisering, het maximaal ontwikkelen van de eigen talenten en competenties. Dat bepaalt het toekomstperspectief en hoe daarnaar wordt gestreefd. Jongeren die bijvoorbeeld goede cijfers halen op de middelbare school wacht na hun 18e een toekomst in onderbetaald, ongeschoold, onregelmatig zwart werk, zoals schoonmaakwerk.

Uit de narratieven van de drie ongedocumenteerde jongeren in dit artikel komt naar voren dat vooral de vormen van schade die zelfactualisering blokkeren relevant zijn voor onze analyse. Ook bleek dat aspiratie en anticipatie als vorm van sociale navigatie behulpzaam zijn om de erkenningsschade nauwgezet te beschrijven.

2.3 Sociale navigatie: aspiratie en anticipatie

De relatie tussen zelfactualisering en erkenning, en tussen blokkade van zelfactualisatie en erkenningsschade, benaderen wij vanuit twee samenhangende oriëntaties op de toekomst: aspiratie en anticipatie. Oriëntaties op de toekomst geven voor een belangrijk deel vorm aan sociale navigatie.²⁴ Sociale navigatie brengt de complexiteit van sociale veranderingen en aanpassingsprocessen in zicht vanuit het perspectief van mensen zelf, vooral in situaties waarin mensen geconfronteerd worden met beperkte middelen en kansen. Het helpt ons te begrijpen hoe mensen omgaan met sociale uitdagingen en hoe zij hun eigen positie binnen sociale netwerken en structuren proberen te verbeteren. Ongedocumenteerde jongeren aspireren,²⁵ net als hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten, een beloftevolle toekomst waarin zij een betekenisvolle plek in de maatschappij innemen. Uit zowel de inter-

23 H. van der Beek, ‘Uitzetting dreigt voor “modelburgers” Sofia en Najoua: zijn ze wel Nederlands genoeg?’, *Algemeen Dagblad* 3 april 2021. Geraadpleegd op www.ad.nl/binnenland/uitzetting-dreigt-voor-modelburgers-sofia-en-najoua-zijn-ze-wel-nederlands-genoege-aabb5a22.

24 H. Vigh, ‘Motion squared’, *Anthropological Theory* 2009, 9 (4), p. 419-438.

25 A. Appadurai, *The Future as a Cultural Fact: Essays on the Global Condition*, Londen: Verso 2013; A. Appadurai, ‘The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition’, in: V. Rao & M. Walton, *Culture and Public Action*, Redwood City: Stanford University Press 2004, p. 59-84.

ationale literatuur als gesprekken met jongeren blijkt dat zij daarbij een druk voelen om ‘extra goed’ te presteren, om te bewijzen dat ze het ‘verdienen’ om in Nederland te mogen blijven. Vanaf een bepaalde leeftijd worden zij zich gewaar van hun ongedocumenteerdheid en de betekenis daarvan, bijvoorbeeld wanneer zij niet mee mogen op schoolreisje of geen stage kunnen vinden. Hun aspiraties raken dan verstrengeld met anticipaties op uitsluiting en onmogelijkheden.

Het spanningsveld tussen aspireren en anticiperen laat zien hoe zij naar onzekere toekomsten navigeren en wat de invloed is van verschuivingen in hun oriëntaties.²⁶ De relatie tussen en de verschuivingen in hun aspiraties en anticipaties brengen specifieke ‘leefwerelden’²⁷ in beeld waardoor we beter inzicht krijgen in de schade die zij ervaren. Voortbouwend op Bryant en Knight²⁸ begrijpen we oriëntaties als toekomstgerichte vergezichten die in grote mate onze belevingen van het heden bepalen. De aspiraties van deze jongeren vertellen over toekomsten waarin ze student zijn, kunnen werken en op allerlei manieren een betekenisvol leven kunnen opbouwen. Anticipaties zijn negatieve verwachtingen richting uitsluiting, illegaliteit en deportatie. Beide oriëntaties geven aan dat tijd, en in deze context met name toekomstige tijd, een belangrijke dimensie is om mee te nemen in het begrijpen van de schade die deze jongeren ervaren door gebrek aan (of moeilijke) toegang tot hoger onderwijs.

3. De betekenis van hoger onderwijs

3.1 *Onderwijs als sociaal kapitaal*

Binnen het onderwijs worden vaardigheden, kennis en houding aangeleerd die leiden tot versterking van verschillende vormen van kapitaal, zoals sociaal, cultureel, symbolisch, economisch, maar ook psychologisch kapitaal.²⁹ Deze zijn belangrijk in de ontwikkeling van competenties. Ontoereikend kapitaal kan leiden tot maatschappelijke kwetsbaarheid.³⁰ Ongedocumenteerde jongeren bevinden zich reeds in een maatschappelijk kwetsbare positie, vanwege de maatschappelijke beperkingen en uitsluiting. Toegang tot educatie zou de gelegenheid betekenen tot het versterken van de eigen competenties en het verkennen en afwegen van opties ten behoeve van hun eigen maatschappelijke participatie.³¹ In de VS bestaat Deferred Action for Childhood Arrivals (DACA). Het biedt bescherming tegen detentie en deportatie en geeft ongedocumenteerde jongeren die als kind kwamen het recht

26 H. Vigh, ‘Motion squared’, *Anthropological Theory* 2009, 9 (4), p. 419-438.

27 H.P. Hahn, ‘Urban Life-Worlds in Motion: In Africa and Beyond’, *Africa Spectrum* 2010, 45 (3), p. 115-129.

28 R. Bryant & D.M. Knight, *The Anthropology of the future*, Cambridge: Cambridge University Press 2019.

29 H. Brauer, D. Rambaran & J.L.R. Boers, *Powerhouse; op weg naar symbolisch meesterschap*, Den Haag: PowerHouse 2019.

30 N. Vettenburg & L. Walgrave, ‘Maatschappelijke kwetsbaarheid, school en verstedelijking’, in: I. Weijers, & C. Eliaerts (red.), *Jeugdcriminologie. achtergronden van jeugdcriminaliteit* (p. 213-238), Den Haag: Boom Lemma 2015.

31 L. van Zantvoort, *Kapitaal voor de toekomst*, Den Haag: Stichting Justice and Peace 2019.

om legaal te werken, reizen, studeren en autorijden voor een hernieuwbare periode van twee jaar. Fiorito's onderzoek laat zien hoe deze groep jongeren daarmee een versterkte sociale positie en een krachtige politieke stem heeft weten te bewerkstelligen.³² De Education and Training Working Group 2020 van de Europese Commissie benadrukte ook nog eens de sleutelrol van inclusief onderwijs met betrekking tot onder meer preventie van armoede en van uitsluiting op het gebied van werk, huisvesting en gezondheidszorg.³³ Zodoende is het blokkeren van toegang tot onderwijs feitelijk een blokkade op zelfactualisering die leidt tot erkenningschade.

3.2 Voorbeelden van beperkingen van toegang onderwijs

Op dit moment is de voornaamste methode voor toegang tot onderwijs voor 18+ de zogenoemde studieverblijfsvergunningroute, waarbij ongedocumenteerde Nederlandse studenten zich inschrijven als 'buitenlandse' studenten. Ongedocumenteerde jongeren hebben recht op MBO en hoger onderwijs indien zij zich voor hun 18e hebben ingeschreven bij een onderwijsinstelling.³⁴ Na die leeftijd is inschrijving alleen mogelijk wanneer zij een rechtmatige verblijfsgrond hebben.³⁵ Dit kan bijvoorbeeld verkregen worden door een studievizum, maar de voorwaarden die hieraan gesteld worden zijn moeilijk realiseerbaar voor deze groep. Een obstakel is dat voor een studievizum een zogeheten Machtiging tot Voorlopig Verblijf (MVV) nodig is.³⁶ Dit is het benodigde vizum indien men langer dan 90 dagen in Nederland wil verblijven en niet onder een categorie valt waarin dit niet nodig is.³⁷ Het aanvragen van dit inreisvizum voor ongedocumenteerde jongeren is ingewikkeld en riskant, omdat de MVV moet worden opgehaald bij de Nederlandse ambassade of consulaat in het land van herkomst van de ouders.³⁸ Dit is voor de jongeren een ingrijpende en soms gevaarlijke onderneming; vaak kennen ze het land van herkomst niet, en als de aanvraag niet lukt, beschikken zij niet over de verblijfsstatus om direct terug te kunnen keren naar Nederland. De IND heeft de bevoegdheid om een uitzondering te maken op de MVV, maar doet dit alleen wanneer het onmogelijk is om naar land van herkomst af te reizen.³⁹

Een financieel obstakel is dat een onderwijsinstelling voor een niet-EU/EER-onderdaan het instellingstarief mag vragen.⁴⁰ Dit kan oplopen tot € 32.000 per studie-

32 T. Fiorito, *Struggling with success*. Amsterdam: UvA 2020.

33 B. van der Driel, *Thematic fiche: Inclusion of young refugees and migrants through education*. Brussels: European Union 2020.

34 Art. 7.32 lid 5 Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek en art. 8.1 lid 1 Wet Educatie en Beroepsonderwijs.

35 Art. 7.32 lid 5 sub c Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek en art. 8 Wet Educatie en Beroepsonderwijs.

36 Art. 16 Vw 2000.

37 Art. 2m Vw 2000.

38 Art. 2s lid 1 Vw 2000.

39 Art. 3.71 lid 3 Vw 2000.

40 Art. 7.46 lid 1 Wv 2000.

jaar.⁴¹ Ook moet de student aantonen over genoeg geld te beschikken om een jaar in Nederland te wonen en te studeren.

3.3 Onderwijsconvenant

In de loop van de afgelopen jaren zijn werkgroepen ontstaan, waaraan de auteurs deelnemen, die zich sterk maken om onderwijs voor ongedocumenteerde jongeren toegankelijk te maken zonder de belemmerende eisen. Hoewel onderwijsinstellingen verschillend dachten over het toegankelijk maken van het onderwijs (er was een sterke beeldvorming dat dit *tegen* de wet zou zijn), lukte het de werkgroep in Amsterdam om, met behulp van wethouder Sociale Zaken Groot-Wassink, een onderwijsconvenant tot stand te brengen dat door alle hoger onderwijsinstellingen werd getekend op 10 maart 2022. Daarin beloofden zij ongedocumenteerde gewortelde jongeren tegen regulier tarief toe te laten en hen te ondersteunen bij de MVV-aanvraag en hen een kleine maandelijkse toelage geven vergelijkbaar met een studiebeurs.⁴² Inmiddels kunnen vijf studenten door dit convenant studeren tegen regulier tarief. Achter de schermen werd het onderwerp 'toegang onderwijs' bovendien geagendeerd bij de Universiteiten van Nederland en de Vereniging van Hogescholen.

4. Jongeren aan het woord

4.1 Drie studenten

Voor dit artikel hebben wij met drie jongeren gesproken. Ze hebben alle drie geprobeerd om te studeren in het hoger onderwijs. Eén is dat uiteindelijk gelukt, maar de andere twee niet. Relevant is om via hun belevingen inzicht te krijgen welke schade zij hierdoor ondervonden.

Zhong (2000) is 22 en geboren in een Aziatisch land. Hij kwam met zijn ouders op zesjarige leeftijd naar Nederland. Zij kregen een verblijfsvergunning, maar die werd vijf jaar later ingetrokken. Vanaf dat moment was het gezin ongedocumenteerd. Hij herinnert zich nog hoe de vreemdelingenpolitie langskwam en alle documenten in beslag nam. Hij groeide op in de Randstad. Hij heeft een broertje van 15, die is in Nederland geboren. Hij heeft MBO4 als vooropleiding gedaan. Die kostte hem veel tijd en energie; hij deed zijn stage op een moeilijk bereikbare plek wat hem vier uur reistijd per dag kostte. Maar hij haalde zijn diploma en het liefst zou hij logistics willen studeren in het hoger onderwijs.

41 Zie bijvoorbeeld instellingstarieven Vrije Universiteit: <https://assets.vu.nl/d8b6f1f5-816c-005b-1dc1-e363dd7ce9a5/5e35f6e7-da04-4076-8331-6964769d91ce/Instellingstarieven%20bachelors%202022-2023.pdf>, of instellingstarieven Groningen: <https://www.rug.nl/education/bachelor/nederlandse-studenten/financien/collegegeld/>.

42 I. de Zwaan, 'Ongedocumenteerde jongeren krijgen in Amsterdam toegang tot hoger onderwijs'. *Volkskrant* 10 maart 2022. Geraadpleegd op 4 maart van: www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/ongedocumenteerde-jongeren-krijgen-in-amsterdam-toegang-tot-hoger-onderwijs~ba1c487e/?referrer=https%3A%2F%2Fverblijfblog.nl%2Ftoegang-tot-hoger-onderwijs-voor-ongedocumenteerde-jongeren-het-amsterdamse-convenant-uitgelegd%2F.

Andressa (2003) is een jonge vrouw van 20 jaar. Ze is geboren in een Zuid-Amerikaans land en groeide op bij haar alleenstaande moeder. Haar vader heeft ze nooit gekend. Toen ze 4 jaar oud was, ontmoette haar moeder een Nederlandse man en kwam ze naar Nederland toe. Toen Andressa 15 was, liep de relatie stuk. Daarop keerden ze terug naar het land van herkomst. Haar moeder bleek echter zwanger; ze besloot haar tweede kind niet ook vaderloos op te laten groeien en keerde terug naar Nederland. Andressa bleef achter om haar school af te maken bij haar oma. Op haar 18e had zij haar school afgemaakt, in het jaar dat ook haar oma stierf aan corona. Ze reisde naar Nederland, maar kreeg geen vaste verblijfsstatus. Andressa verbleef lang met haar zusje en moeder in de opvang, maar nu hebben ze een eigen woning. Haar droom was om business te gaan studeren. Dat studeert ze nu ook.

Anand (2000) is 23 jaar en geboren in een Aziatisch land. Toen hij negen was, arriveerde hij in Nederland met zijn ouders. Kort daarna ging het gezin in de Randstad wonen. Enkele jaren geleden brak de relatie tussen hem en zijn ouders vanwege onduidelijke redenen en nu heeft hij geen contact meer met zijn ouders of zijn zusje van 13 en broertje van 5 jaar oud. Sindsdien woont hij alleen op een kamertje. Anand is bang voor de vreemdelingenpolitie. Hij is de afgelopen jaren al paar keer meegenomen door de politie en verhoord omdat zijn moeder door hen wordt gezocht. Op het politiebureau moest hij zijn vingerafdrukken geven. Elke keer als hij een sirene hoort, hoopt hij dat het niet voor hem is. Hij houdt zich zo veel mogelijk onder de radar. Het liefst zou hij bouwkunde studeren.

4.2 Crimmigrant others

De casussen van deze jongeren brengen een aantal vormen van schade aan het licht. De voornaamste bestaat uit erkenningsschade. Deze ontstaat wanneer iemands geleefde ervaringen en inspanningen worden ontkend. Deze jongeren worden door juridische bepalingen zowel institutioneel als sociaal uitgesloten, kenmerkend voor de ‘crimmigrant other’. De institutionele etikettering tekent hun negatieve contacten met maatschappelijke organisaties, bijvoorbeeld met de vreemdelingenpolitie. Die voortdurende contacten worden als dreigend ervaren. Zhong herinnert zich nog goed zijn eerste ontmoeting met de vreemdelingenpolitie:

‘(...) mijn paspoort werd in beslag genomen. Ik was toen nog te jong om alles te begrijpen. Maar wat er gebeurde was dat de vreemdelingenpolitie bij ons langs was geweest en onze paspoorten meenam. (...) Want net als DT&V [Dienst Terugkeer en Vertrek], (...) die meneer ken ik ook al een jaar of drie vier, want elk jaar als ik een gesprek heb, is het met dezelfde meneer. Dus telkens moet hij mij vertellen: “ja, jullie moeten terug”.’ (Zhong, 25-01-2023)

Deze etikettering als ‘crimmigrant other’ door formele instanties heeft een schadelijke impact op het zelfbeeld, het zelfvertrouwen en de ontwikkeling van de jongeren. Zhong vertelt dat hij zich nu nergens kan legitimeren. Mensen vragen hem wel eens wat zijn ‘leukste herinneringen’ zijn. Maar die heeft hij niet, hij voelt alleen maar druk. ‘Ik zie het verschil niet tussen mij en een 17-jarige. Ik kan nog steeds

geen rijbewijs halen. Ik sta stil.' (Zhong, 25-01-2023) Zhong is de hoop aan het verliezen; in plaats van gekoesterde aspiraties nemen anticipaties de overhand in zijn oriëntaties op de toekomst.

Dat wordt versterkt doordat de ouders van Zhong onlangs een uitzettingsbrief hebben gekregen van de IND. Het gezin dreigt nu het land uitgezet te worden omdat zij geen verblijfsvergunning hebben. Zhong is kort over welke impact dit op hem heeft: 'Ik voel me nu echt als Anne Frank. Overal verstoppert. Maar ja, het is niet anders.' (Zhong, 25-01-2023)

Ook dat de MVV-aanvraag in het 'land van herkomst' gedaan moet worden, geeft de boodschap af dat deze jongeren 'buitenlands' zijn en 'niet-Nederlands', ondanks dat zij het grootste deel van hun leven in Nederland zijn opgegroeid, en een deel van hen hier zelfs geboren is. Een MVV-aanvraag in het 'land van herkomst' is niet altijd mogelijk. Sommige landen worden als 'veilig' aangemerkt, maar zijn voor de jongere in kwestie onveilig. Soms kunnen deze jongeren, die geen toegang hebben tot de reguliere arbeidsmarkt, het geld niet bij elkaar vinden voor de reis. Anand vertelde dat hij zo bang is om 'ontdekt' te worden, dat hij onder andere heel weinig werkt, slechts 12 uur per week. Dat is net genoeg om te overleven. Hij heeft geen spaargeld. Bovendien geldt dat de MVV-aanvraag ook afgewezen kan worden. Dat zou een legale terugkeer van Anand naar Nederland zeer moeilijk maken. Ook bij hem voeren anticipaties de boventoon en heeft hij nauwelijks mogelijkheid zich toe te leggen op zijn aspiraties.

Anand heeft geen contact met familie in het land van herkomst:

'Ik was 9 toen ik voor het laatst in [het land] ben geweest. Dat is dan meteen 14 jaar geleden. Dus ik ben best benieuwd hoe dat land eruit ziet. Ze zeggen dat het mooi is en ik kijk ook wel documentaires erover, hoe het in elkaar zit qua cultuur... want dat blijf je toch gewoon houden. (...) Er is wel... diep van binnen is er sowieso een bepaalde angst van dat ik daar moet blijven, dat is er sowieso wel. Maar ik probeer niet daaraan te denken. En terug naar Nederland komen, dat lukt waarschijnlijk wel op een of andere manier. Dat komt wel goed. Desnoods met de auto.' (Anand, 08-02-2023)

Andressa vertelt hoe bang ze was voor een 'Europaban' toen zij haar MVV ging ophalen. Aan de grens zou een stempel in haar paspoort gezet worden, wat zou aantonen dat Nederland haar land van vertrek zou zijn. Ze wilde die registratie voorkomen door vanuit België te vliegen. Op het vliegveld van Brussel werd de druk haar te veel en kregen haar emoties de overhand toen ze aangesproken werd door een wantrouwende douanebeambte:

'En toen moest ik de hele situatie uitleggen en toen moest ik huilen. En hij wilde de politie... en ik alles in het Engels zeggen en ik moest doen of... mijn advocaat zei dat ik gewoon normaal moest doen, alsof ik er niet van wist... Maar het kon gewoon niet. En toen vroeg die man "kun je Nederlands spreken?". Ik zeg "ja" en toen begon hij rustig te worden en begon hij het verhaal te

begrijpen. En toen vroeg hij “maar gaat het allemaal wel lukken?” en ik zei “ja, het gaat allemaal wel lukken”.’ (Andressa, 25-01-2023)

Het toont aan hoe Andressa institutioneel wordt gelabeld als ‘crimmigrant other’. Een toegewezen MVV erkent deze jongeren overigens niet als Nederlands, ongeacht hun eigen identificatie. Andressa mag inmiddels studeren, maar krijgt geen studiefinanciering en geen OV-kaart: ‘dat is alleen voor Nederlandse burgers’ (Andressa, 25-01-2023)

Deze ontkenningsschade betekent voor jongeren een voortdurende confrontatie tussen de eigen identificatie als Nederlands en de etikettering als ‘Ander’. Dat blijkt duidelijk als de jongeren aangeven bang te zijn als ‘niet-Nederlands’ gezien en behandeld te worden en zich daar ook voor schamen. Andressa stelt:

‘Ik wil ook niet dat andere mensen een andere visie op mij hebben. Niet dat ik... het is geen geheim. Soms is het wel moeilijk om uit te leggen, dat iedereen het op de juiste manier begrijpt. Ik kan het uitleggen maar dan kan je nog een slechte mening hebben over buitenlanders en migranten en dat soort dingen. Ik kan jouw mening niet veranderen.’ (Andressa, 25-01-2023)

Haar etikettering betekent ook dat ze het gevoel heeft zich dubbel te moeten bewijzen. Om te tonen dat zij het ‘verdient’ om erbij te horen:

‘Ja, ik voel de druk om altijd 100% mezelf te geven en altijd mijn best te doen. Maar soms weet ik dat ik het voor mezelf moet doen en niet voor anderen. Maar daar moet ik nog... ik moet mezelf bewijzen de hele tijd. Maar dat hoeft toch niet, dat hoeft toch niet per se?’ (Andressa, 25-01-2023)

Zhong probeert er met humor mee om te gaan en stelt:

‘Dat is eigenlijk wel heel grappig... (...) iedereen weet dat ik ongedocumenteerd ben en ik probeer mijn gevoel juist op een positieve manier over te brengen. Dat sommige mensen niet denken “o shit...”. Ik wil ook op dezelfde manier behandeld worden. En meestal probeer ik het zelf op een grappige manier over te brengen. Bijvoorbeeld als mensen vragen “waarom ga je niet op reis?”. Dan zeg ik: “ik ben fucking illegaal, wat bedoel je?”. Dan doe ik het op zo’n wijze, dat mensen het wel weten maar niet dat er een bepaalde zieligheid wordt gecreëerd.’ (Zhong, 25-01-2023)

4.3 Studeren onder stress

In de huidige maatschappij ligt een grote nadruk op zelfactualisering. In Nederland wordt, door uitsluiting van hoger onderwijs, deze mogelijkheid tot ontplooiing beschadigd. Dit zet jongeren in een afhankelijkheidspositie en vergroot het risico op

uitbuiting.⁴³ Zhong geeft helder aan hoe afhankelijkheid en een gebrek aan keuzes zeer bepalend is voor zijn oriëntatie op de toekomst en hoe deze verschuift van aspiratie naar anticipatie. Toen hij zijn stage deed op het MBO, moest hij elke dag twee uur reizen om op zijn stageplek aan te komen. Hij stond voor dag en dauw op en maakte lange dagen, gedreven door aspiraties vermengd met anticipatie.

‘Het was wel afzien, maar als ik daar geen stage had gelopen, dan zat ik nu nog steeds hier zonder diploma... dat is ook de mindset van “ik moet het halen, ik moet dit doen”. Want als ik het niet doe, dan kan ik niet doorgaan voor mijn werkvergunning. Terwijl andere studenten misschien denken: als ze het niet leuk vinden, dan kunnen ze nog andere dingen doen. Bij ons is het gewoon tunnel vision. Er hangt heel erg veel van af.’ (Zhong, 25-01-2023)

Het gebrek aan controle door toenemende afhankelijkheid maakt dat aspiraties naar de achtergrond verdwijnen. Het toekomstperspectief verwordt tot een gevoel van frustratie, willekeur en machteloosheid. Anand vertelt hoe hij in eerste instantie werd toegelaten tot de opleiding in afwachting van een definitief antwoord van de IND op zijn MVV-aanvraag, maar direct moest stoppen met zijn studie toen er een negatieve beslissing volgde.

‘Toen had ik alles naar de IND gestuurd, alle documenten en alle papieren en toen ging de IND kijken of ik met ontheffing zou kunnen studeren (...). Maar de hogeschool had daarvoor wel gezegd dat ik kon beginnen met studeren, dat vond ik wel fijn, dat was goed nieuws. Maar ze hadden ook erbij gezegd dat als de IND nee zegt, dat ze zich dan ook aan de afspraken moeten houden en ook [mij] eruit knikkeren bij wijze van spreken, want anders krijgen zij problemen. En dat hebben ze ook gedaan.

Het mooiste was dat ik wel een periode mocht studeren. Dat vond ik wel leuk, want in die periode heb ik best wel veel mensen leren kennen, ook gewoon vrienden gemaakt. Want ik had me gelijk aangemeld bij de studentenvereniging en een paar weten van mijn situatie.’ (Anand, 08-02-2023)

Hij zat net in zijn tentamenweek en had zijn eerste tentamen gemaakt. Zijn tweede zou op vrijdag zijn. Maar op woensdag kreeg hij bericht dat zijn aanvraag was afgewezen:

‘Ik heb vaker slecht nieuws gehad dus van de ene kant vond ik het wel naar, want ik was pas begonnen en ik had alles al klaar van de boeken, ik had net geld kunnen regelen voor de boeken. Ik had een nieuwe laptop kunnen halen. En dan krijg je van Start Foundation, kreeg ik 2400 euro om te helpen. Mijn plan was dat alles in orde was, dat ik dan 16 uur per week zou werken. En dan zou

43 Ombudsman, *Onzichtbaar; Onderzoek naar de leefwereld van ongedocumenteerden in Amsterdam en Nederland*, Amsterdam: Gemeente Amsterdam 2021.

ik net uitkomen, ik had werk geregeld. Dus alles was klaar. En toen bam, kon het niet.’ (Anand, 08-02-2023)

Zhong geeft aan dat hij er mentaal doorheen zit en op sommige momenten anticipeert hij alleen nog maar. De hopeloosheid die hij dan ervaart, maakt hem zo kwaad dat hij zaken kapot zou willen slaan. Bovendien, zo vertelt hij, heeft hij zich altijd verre gehouden van drugs of geweld. Maar nu weet hij het niet meer. Hij heeft het gevoel dat hij ‘naar de kloten gaat’. (Zhong, 25-01-2023)

Voor Andressa betekent de hulp van de onderwijsinstelling bij de aanvraag en toekenning van haar MVV een levensveranderende gebeurtenis. Ze had goed contact met een docente die haar gesteund heeft:

‘Ja, een docent heeft me heel erg geholpen. (...) Zij had een mailtje geschreven “wat jammer dat Andressa is weggegaan, ik zou graag weten waarom, want een supergoeie student en blabla”. En toen vroeg een mevrouw aan mij, die een soort begeleider is, om het uit te leggen en een soort van feedback te geven en dan konden we dat aan de directeur sturen. (...) En toen heeft ze dat geschreven en op dat moment zag de meneer van de opleiding, de coördinator, zei hij “okay, dan kunnen we het even allemaal bespreken”. (Andressa, 08-02-2023)

Zodra ze haar MVV toegewezen kreeg, kon ze beginnen met het aanvragen van een BSN-nummer, wat haar recht geeft op werk. Bovendien heeft ze door de toekenning van een studieverblijfsvergunning, na haar diploma recht op een jaar extra verblijf waarin ze mag zoeken naar werk. Als ze dat binnen dat jaar vindt, kan haar werkgever haar helpen om op basis van een arbeidscontract de verblijfsstatus te verlengen.

Zhong en Anand bereiden zich voor op een nieuwe MVV-aanvraag in het land van herkomst. Anand, die eerder al wel was gestart, houdt daarom ook nog altijd contact met zijn studentenvereniging via de whatsapp-groep en maandelijkse borrels. Voor hem is studeren heel belangrijk; hij kan uren met het onderwerp van zijn studie bezig zijn en hij vindt het leuk om nieuwe mensen/studenten te leren kennen die ook weer hun eigen passies hebben. Dat kan zomaar leiden tot nieuwe vrienden voor het leven. Hij schat de kansen dat hij in het nieuwe jaar kan gaan studeren groot in:

‘(...) want ik heb geen strafblad en ik heb al mijn diploma’s. Van schakelklas tot MBO. Het geld voor het college en het leefgeld, dat was iets van 12000 euro, dat was al betaald. Dat geld zou dan naar Stichting LOS gaan, want dat was het bewijs dat ik hier kon zijn.’ (Anand, 08-02-2023)

Diep vanbinnen is er wel een bepaalde angst dat het afgewezen wordt en dat hij daar moet blijven, maar hij probeert daar niet aan te denken. Als het niet lukt, zal hij dit het jaar erop weer proberen, net zo lang totdat het lukt.

5. Conclusie

Het niet beschikken over een rechtmatige verblijfsstatus is bepalend voor de schade die opgroeiende ongedocumenteerde jongeren in Nederland oplopen. De koppelingwet sluit hen uit, waarbij de 18e verjaardag een kantelpunt vormt. Dit artikel heeft laten zien dat uitsluiting en bijbehorende stigmatisering als ‘crimmigrant other’ leidt tot verschillende vormen van schade bij deze jongeren, waarbij vooral het blokkeren van zelfactualisatie en erkenningsschade naar voren komt.

Twee verstrengelde oriëntaties op de toekomst, aspiratie en anticipatie, bepalen sociale navigatie. Door die toe te voegen aan de zemiologische benadering van erkenningsschade ontstaat er een nog gelaagder beeld van de geleefde schade. Zouden we alleen kijken naar de directe sociale schade die ongedocumenteerde jongeren ervaren, zoals uitsluiting van onderwijs en gezondheidszorg, dan missen we de diepere emotionele en psychologische gevolgen die kunnen optreden als gevolg van het ontbreken van toekomstperspectieven.

Door rekening te houden met hun aspiraties en anticipaties, kunnen we beter begrijpen hoe hun huidige situatie hun toekomstperspectief beïnvloedt, en andersom. Zo kunnen we zoeken naar oplossingen die directe sociale schade verminderen en hun kansen en mogelijkheden op de lange termijn vergroten.

Recentelijk voeren enkele onderwijsinstellingen een debat over het toelaten van ongedocumenteerde jongeren binnen juridische kaders. Voor jongeren betekent het blokkeren van toegang tot onderwijs een voortdurende onzekerheid en etikettering, wat hun identiteitsontwikkeling kan schaden. Het is een ontkenning van hun kwalificaties. Dit heeft een negatief effect op hun zelfbeeld en aspiraties voor de toekomst. Toegang tot onderwijs opent deuren naar een beter toekomstperspectief, waarin jongeren sterker staan op sociaal, financieel, psychologisch en juridisch vlak. Dat geeft hen de mogelijkheid om maatschappelijk te participeren en bij te dragen. Maar bovenal betekent het een erkenning van hun bestaan, als waardevol mens.